

„Socijalističko svjetsko tržište“ i „socijalistički svjetski sistem privrede“

(Shvaćanje socijalizma kao svjetskog procesa u literaturi nekih socijalističkih zemalja)

Bogdan Ćosić

Sve je više indikacija da se kapitalističko svjetsko tržište nalazi u fazi raspadanja. Osnovni element razaranja kapitalističkog svjetskog tržišta jeste činjenica da se odnosi koji se danas na njemu uspostavljaju više ne stvaraju isključivo na osnovu kapitala. Samim tim i svjetsko kapitalističko tržište, kao izraz procesa kapitala, gubi svoj značaj. Ono gubi značenje kapitalističkog svjetskog tržišta, tj. tržišta posebnog tipa. Posljedice tog procesa jesu raspadanje kolonijalnog sistema, pojava i razvoj državnog kapitalizma, razvoj zemalja u razvoju i pojava državnog reguliranja svih oblika međunarodnih ekonomskih odnosa¹). Država je toliko prodrla u međunarodne ekonomske odnose, da ta činjenica po nekim autorima²) predstavlja osnovnu protutendenciju pozitivnoj tendenciji razvoja svjetskih proizvodnih snaga u pravcu povezivanja svijeta u jedinstvenu ekonomsku cjelinu. Mislimo da u takvim stavovima ima mnogo istine. U kapitalističkim zemljama se pojavljuju takva mišljenja³) i kod poznatih ekonomskih teoretičara, koji smatraju da je suvremena kapitalistička država u mogućnosti da riješi sva pitanja daljeg razvoja društvene proširene reprodukcije, kao i da će ona biti u stanju da riješi sva složena pitanja međunarodnih ekonomskih odnosa.

Isto tako u socijalističkim zemljama (»socijalističkom lageru«) mnogobrojna pitanja iz međunarodnih ekonomskih odnosa bar do sada su se rješavala kao međudržavna pitanja. Na taj način se objektivni ekonomski proces koji se razvija po logici ekonomskih zakona suvremene epohe razvoja proizvodnih snaga u socijalizmu svodi pod okrilje tzv. »socijalističkog lagera« zemalja i time se otvaraju putevi blokovske politike. Objašnjenje ovog procesa, kako na zapadu tako i na istoku — pomoću etatizma, ipak, po našem mišljenju ne može do kraja zadovoljiti. To je samo jedan aspekt problema. Država je, kako je poznato, produkt određenih odnosa, klasnih odnosa, u prvom redu ekonomskih odnosa. Još manje se ona može poistovjetiti sa socijalizmom. Država se u međunarodnim ekonomskim odnosima socijalizma, da se izrazimo terminologijom teorije o »socijalističkom svjetskom tržištu« i »socijalističkom

1) Tako se poznati američki ekonomista A. Hansen zalaže za što veći uticaj države u cilju sprečavanja ekonomskih recesija, navodeći činjenicu da one najviše pogađaju nerazvijene zemlje. (Vidjeti, A. Hansen, Ekonomski problemi 60-tih godina, II dio poglavlje 10, u prevodu Visoke političke škole, Beograd, 1963. g.)

2) Vidjeti karakteristična mišljenja M. Popovića u njegovoj zbirci govora i članaka, Kultura, Beograd, 1964. — naročito poglavlje »Opći pogledi na društveno-ekonomske promjene«.

3) Pored citirane studije Hansena, vidjeti još i Galbraith, Američki kapitalizam, prijevod pojedinih poglavlja u izdanju Visoke političke škole, Beograd, 1962. godine.

svjetskom sistemu privrede« pojavljuje kao rezultat ekonomskih odnosa koji su nikli na određenoj ekonomskoj bazi u tim zemljama i u lageru kao cjelini. Naime, činjenica je da je do pojave socijalističkih zemalja došlo u nerazvijenom dijelu svijeta. Ovo je pred te zemlje postavilo drugačije probleme nego što su ih bili predviđjeli Marx i Engels. Oni nisu smatrali da će se odnosi među socijalističkim zemljama — a to su trebale biti prvenstveno visoka razvijene zemlje — razvijati na bazi robne proizvodnje gdje »robna vrijednost postaje univerzalna«. A odnosi koji se razvijaju na bazi robne proizvodnje su najobičniji trgovačko-poslovni odnosi. Oni su podređeni djelovanju određenog oblika zakona vrijednosti. O karakteru tih odnosa Engels je zapisao slijedeće: »... Svaki mora tražiti da proda što je moguće skuplje i da kupi što je moguće jeftinije. Kod svake kupovine i prodaje nalaze se, dakle, dva čovjeka jedan nasuprot drugome, s apsolutno suprotnim interesima; sukob je odlučno neprijateljski, jer svaki pozna intencije drugoga i zna da su one suprotstavljene njegovim. Prva je posljedica, dakle, na jednoj strani međusobno nepovjerenje, a na drugoj opravdanje toga nepovjerenja, primjena nemoralnih sredstava za sprovođenje nemoralnog cilja. Tako je npr. prvo načelo u trgovini šutljivost, skrivanje svega onoga što bi moglo sniziti vrijednost traženih artikala. Otuda posljedica: u trgovini je dozvoljeno izvući što je moguće veću korist iz neznanja i povjerenja protivne strane a isto je tako dozvoljeno hvaliti na svojoj robi svojstva kojih ona nema. Jednom riječju trgovina je legalna prevara. Da se praksa poklapa s tom teorijom može mi posvjedočiti svaki trgovac, ako želi ostati vjeran istini«.4) A to što vrijedi za trgovinu unutar jedne nacije, jedva da je potrebno reći da vrijedi i za trgovinu među nacijama. I to je praksa također potvrdila. Upravo historijska je misija socijalističkog društva da prevaziđe ovakve odnose među ljudima. A ti odnosi mogu biti prevaziđeni samo, ako se prevaziđe robna proizvodnja i djelovanje zakona vrijednosti. Ne tvrdimo da ovakvi odnosi danas postoje između socijalističkih zemalja, ali dok god postoji robna proizvodnja i odnosi među njima se izražavaju u »neophodnosti da pojedine zemlje koje grade socijalizam istupaju u međusobnoj razmjeni kao države i kao nacionalni prisvajajući dobara i usluga koje su predmet međunarodne razmjene«.5) Sam Hruščov je jednom rekao da »... u trgovini nema rodbinskih veza. Onaj koji predloži bolju robu i po pristupačnijoj cijeni taj je i rođak«.6) U jednoj sovjetskoj ekonomskoj studiji naslov jednog poglavlja glasi: »Trgovati — znači prijateljevati«7) itd. Mogli bismo navesti još mnogo takvih primjera iz novije svjetske literature.8) Što nam ovo pokazuje? To nam pokazuje da problem razvoja svjetskog socijalističkog tržišta ili svjetske socijalističke ekonomije (ima ozbiljnih autora koji smatraju da je Marx izraz »svjetska privreda« bio rezervirao za socijalističko društvo), traži dublja teoretska objašnjenja i mnogobrojna istraživanja u svim socijalističkim zemljama, i ne samo u njima.9)

Sama činjenica s kojom se svi slažemo da je s pojavom Velike oktobarske revolucije započeo proces deagregacije kapitalističkog svjetskog tržišta (kapitalističkog svjetskog ekonomskog sistema) ne daje nam još objašnjenje kakav konkretni oblik će dobiti razvoj svjetske privrede i svjetskog tržišta. Pitanje se postavlja u složenoj međunarodnoj ekonomskoj situaciji i konstelaciji snaga, koja je karakteristična po tome što su na put razvoja socijalizma pošle pretežno nerazvijene zemlje Evrope i Azije, zatim što još uvijek postoji čitav niz razvijenih kapitalističkih zemalja, čija privreda i dalje pokazuje

4) Marx—Engels, Rani radovi, izd. Kultura, Zagreb, 1953. str. 93.

5) D. Arsić, Problemi ekonomske integracije u okviru SEV-a, sveska I. Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, septembar, 1960.

6) Vidjeti »Pravda« od 31. 8. 1960.

7) Vidjeti Seleznejev, Obščij rinoš i meždunarodnaja trgovlja, Moskva, 1964.

8) Vidjeti, Seleznejev, op. cit. Stepanov, Ekonomičeskaja osnovi mirnogo sošušćestvovanija, Moskva, 1964. Aleksej Ivanov, Sorevnitelij etap ekonomičeskogo sorevnanvanija dvuh sistem, Moskva, 1964. Zolotarjev, Vnešnjaia trgovlja socijalističeskijh stran, Moskva, 1964. Ljubonov, Nekatoriye problemi vnešnoj trgovlji SSSR, Meždunarodnaja žizn', No 8 iz 1965.

9) Na jednom od prvih većih savjetovanja o ovim problemima koje je održano 1957. u Ekonomskom institutu Akademije nauka SSSR, donijeta je rezolucija u kojoj se između ostalog navode zadaci na polju naučnog istraživanja ove problematike. (Vidjeti, Spoljno-politička dokumentacija, No 7—1959, Beograd, str. 29.)

znakove ekspanzije pod utjecajem sve veće i sistematskije državne intervencije i promjene društveno-ekonomske strukture unutar samog kapitalizma, čiji koncentričan izraz je stalni proces podruštvovljenja proizvodnje. Promjena društveno-ekonomske strukture kapitalizma sadrži i sve glasnije zahtjeve (i promjene) za promjenom u shvaćanjima kako u teoretskoj ekonomiji, tako i u praktičnoj ekonomskoj politici.¹⁰⁾ Situacija o kojoj govorimo karakteristična je i po potpunom krah kolonijalnog sistema, ali i po rađanju neokolonijalizma.

Direktno nam se nameće pitanje da li pojam »socijalističke svjetske tržište« i »socijalistički svjetski sistem privrede« iscrpljuje grupiranje određenog broja socijalističkih zemalja, njihovo međusobno povezivanje u ekonomsku cjelinu, zatvaranje u geografske granice i na taj način stvaranje prostornih barijera u kojima se kreće razvoj socijalističkog društva. Na to pitanje Marx i Engels iz poznatih razloga nisu niti namjeravali dati odgovor. Lenjin, rekli smo, nije stigao da ga da. On je, međutim, dao briljantnu analizu imperijalizma, puteva i razvoja socijalističke revolucije, kao i sjajnu marksističku analizu kolonijalnog i nacionalnog pitanja. Njegova naučna analiza razvoja i nužnosti socijalističke revolucije može nam pomoći da odgovorimo na naše pitanje. »Socijalna revolucija, pisao je Lenjin, nije jedna bitka, nego epoha čitavog niza bitaka u svim i svakojakim pitanjima ekonomskih i demokratskih preobražaja.«¹¹⁾ I dalje Lenjin razvija tu misao: »Socijalistička revolucija nije jedan čin, niti bitka na jednom frontu, nego cijela epoha najoštrijih klasnih sukoba, dugi niz bitaka na svim frontovima, tj. u svim pitanjima ekonomike i politike.«¹²⁾ Premda za Lenjinovo vrijeme nisu bili aktuelni ekonomski odnosi među socijalističkim zemljama, on se ipak tim pitanjem na svaki način vrlo intenzivno bavio. To je bilo pitanje međunarodnih odnosa unutar Sovjetskog Saveza, a kako je poznato osnovu nacionalnih odnosa čine ekonomski odnosi. Lenjin je tu zauzeo sljedeći sasna jasan stav: »...Partija proletarijata ne postavlja kao svoj pozitivni i glavni zadatak podršku sameopredjeljenju nacija i naroda, nego podršku proletarijata u svakoj naciji i narodnosti. Mi moramo uvijek i bezuslovno težiti k najtješnjem ujedinjenju proletarijata svih nacija.«¹³⁾ Kao krajnji cilj socijalizma Lenjin je naveo »ne samo uništenje rasejepkanosti čovječanstva na sitne države i svake izoliranosti nacije ne samo zbliženje nacija, nego i njihovo spajanje.«¹⁴⁾ Pitanja koja je Lenjin promatrao dobila su u kasnoj fazi razvoja socijalizma, kada je na put socijalističkog razvoja pošlo više zemalja još veću važnost. Ona je proizašla, kako iz objektivnih razloga, tako i zbog subjektivnih stavova nekih rukovodilaca SSSR, u prvom redu Staljina. Možda ne bismo bili neskrupni kada bismo rekli da je zasluga za pokretanje toga važnog pitanja pripala KPJ. Drugo Tito je već u novembru 1948. godine u svom govoru u Ljubljani rekao sljedeće: »Ekonomske odnose između socijalističkih zemalja još se danas zasnivaju na bazi kapitalističke razmjene dobara. Tu se još ništa nije izmijenilo. Razumljivo se, takvi odnosi ne mogu biti stimulans za sve jače zbližavanje socijalističkih zemalja.« Lenjin se na više mjesta otvoreno zalagao za stvarnu slobodu i demokraciju svih nacija. Pri tome je ustvrdio da postoji tendencija za stvaranje svjetske privrede »...koju će po općem planu regulirati proletarijat svih nacija«. Na mnogo mjesta on je podvlačio da sadržaj odnosa između nacija predstavljaju ekonomski odnosi. »Komunistička partija mora i u nacionalnom pitanju da postavi na prvo mjesto ne apstraktne i ne formalne principe, nego prvo tačnu ocjenu konkretnih historijskih, i prije svega ekonomskih uslova.«¹⁵⁾ Lenjin je uz to genijalno predvidio pojavu suvremenog nacionalizma u radničkom pokretu. On se najprije javio kod njemačke socijaldemokracije i kod vodećih članosti II Internacionale; zatim kod Staljina,

10) Karakteristično je mišljenje pomenutog profesora Hansena, koji u citiranom djelu u 5. poglavlju zahtijeva »preorijentaciju u mišljenju u američkoj ekonomiji i društvu. «Potrebna nam je preorijentacija u mišljenju da bismo se oduprli sovjetskom izvozu. Moja teza jeste da je potrebna puna saradnja privatnog poduzeća i države.

11) Lenjin, izabrana djela, izd. Kultura, Beograd, tom 9, str. 393.

12) Lenjin, izabrana djela, izd. Kultura, Beograd, 1961, tom 9, str. 440.

13) Lenjin, izabrana djela, izd. Kultura, Beograd, 1961, tom 4, str. 73.

14) Lenjin, izabrana djela, izd. Kultura, Beograd, 1961, tom 9, str. 442.

15) Lenjin, Djela t. XXV, str. 285—286, na ćuskom.

a sada kod Kineza. Zar se u toj generi ne vidi određena nezakonitost.¹⁶⁾ Odgovarajući na pitanje o spajanju nacija, Lenjin je rekao slijedeće: »Slično tome kao što čovječanstvo može doći do uništenja klase samo kroz prelazni period diktature ugnjetene klase, slično tome i do neizbježnog spajanja nacija čovječanstvo može doći samo preko prelaznog perioda potpunog oslobodjenja svih ugnjetenih nacija, tj. njihove slobode odvajanja.«¹⁷⁾ Lenjin se uvodilo Marksovim stavom da ne može biti slobodna ona nacija koja ugnjetava drugu naciju. Svaki narod ima pravo na svoj nacionalni ponos, po Lenjinu, ali pretpostavka za njegovo ostvarenje jeste demokracija i socijalizam. Čini nam se da se u sadašnjoj marksističkoj literaturi ovom pitanju ne poklanja dovoljno pažnje, a ono je uvijek aktuelno za socijalistički pokret.¹⁸⁾ U našoj literaturi se također osjeća nedostatak na tom području, naročito što se tiče marksističke teorije o »socijalističkom svjetskom tržištu« i »socijalističkom sistemu svjetske privrede.«¹⁹⁾

Međutim, direktno »odgovor« na naše pitanje i to neposredno pred svoju smrt dao je Staljin u poznatom članku »Ekonomske problemi socijalizma u SSSR«. U tom djelu Staljin je između ostalog postavio slijedeću tvrdnju: »Najvažniji ekonomski rezultat drugog svjetskog rata i njegovih državnih posljedica treba smatrati raspad jedinstvenog sveobuhvatnog svjetskog tržišta ... Ekonomski rezultat postojanja dvaju suprotnih blokova jeste to da se jedinstveno sveobuhvatno svjetsko tržište raspalo, zbog čega mi sada imamo dva uporedna tržišta koja su isto tako jedan drugome suprotna.«²⁰⁾ Staljin je nadalje naveo da sada postoji socijalističko svjetsko tržište, koje sačinjavaju zemlje socijalizma i kapitalističko svjetsko tržište koje sačinjavaju kapitalističke zemlje. Ova Staljinova teorija nije, čini nam se, sve do sada doživjela ozbiljniju kritiku unutar socijalističkih zemalja. A potreba takve kritike postoji. I ne samo to. Diskusija o ovom problemu pomogla bi cijelom socijalističkom pokretu u rješavanju problema njegovog daljnjeg razvoja. Diskusija koja bi se otvoreno pavela o ovom pitanju, (ne mislimo ovdje samo na članak Staljina, već na ovu složenu problematiku, jer je i članak Staljina nastao kao rezultat određene ekonomske situacije, kada se više nisu mogli razvijati ekonomski odnosi među socijalističkim zemljama u starim formama) bila bi veoma korisna i poslužila bi i vodećim ekonomistima u Savezskom Savezu da dođu do određenih rješenja, koja se sada tamo uporno traže. Diskusija bi pokazala put da se dođe do odgovora na pitanje kakav karakter ima socijalistička ekonomska integracija, da li je ona »stepenica k svjetskoj ekonomskoj integraciji« (Kardelj). Mi je to obično regionalno razvrstavanje, kako to tvrdi većina buržoaskih ekonomista. Ekonomska integracija socijalističkih zemalja trebala bi biti stvorena grupacija proizvednih snaga socijalizma, koja bi svojom većom produktivnošću rada likvidirala, odnosno težila likvidaciji kapitalističke eksploatacije na svjetskom tržištu, ne samo socijalističkih već i nerazvijenih zemalja, koje su se oslobodile kolonijalnog ropstva. Zbog toga bi bilo neophodno da se ovoj integraciji u socijalističkoj literaturi odredi pravo mjesto. Kao što ni kapitalistička ekonomska integracija nije kapitalizam (kapitalizam je društveni odnos, zasnovan na privatnom vlasništvu, kapitalu), tako po našem mišljenju ni suvremeni oblik socijalističke ekonomske integracije ne može predstavljati socijalizam kao svjetski sistem. Tim više što je bilo i pokušaja jednakog tretiranja SEV (dakle ekonomske integracije) i Varšavskog pakta. »Objektivne potrebe našeg ekonomskog razvoja i isto tako i

16) O sličnosti stavova Staljina po nacionalnom pitanju i pitanju materijalističkog shvaćanja historije i predstavnika socijaldemokracije na čelu su Kantskij i dr. Vidi Prpić, Lokacs i staljinizam, Politička misao br. 2, Zagreb, 1965, str. 173—175.

17) Lenjin, izabrana djela, izd. Kultura, Beograd, 1961, tom 9, str. 443.

18) To pokazuje, kako nam se čini, i postavlanje odnosa među nacijama u našoj zemlji na VIII kongresu SKJ i posebno u referatu druga Tita.

19) U našoj ekonomskoj literaturi ovom problemu se ne poklanja, po našem mišljenju, dovoljna pažnja. Uslijed poznatih događaja bilo je potrebno odgovoriti na neka pitanja koja su se ticala ekonomskih odnosa između socijalističkih zemalja. Taj odgovor se, međutim, odnosio na usko ekonomske odnose među socijalističkim zemljama, a nije tada mogao dati kompleksnu analizu teorije razvoja socijalizma kao svjetskog procesa.

20) Staljin, Ekonomičeskie problemi socijalizma v SSSR, Priloženije žurnahu »Novoje Vremja« No 44, 28 septembar, 1952, str. 13.

nužnost borbe sa raznim pokušajima da se oslabi solidarnost socijalističkih zemalja, zahtijevaju da se uporno radi na razvijanju cijelog sistema naših međusobnih odnosa. Očigledno, bilo bi ciljskredno da se zajednički razmisli o onim organizacionim oblicima preko kojih bi se mogla usavršiti stalna razmijena mišljenja i uskladjivanje vanjske politike zemalja učesnica SEV-a, učesnica Varšavskog ugovora.«²¹⁾ Time bismo zašli u samu suštinu pitanja. Ali činimo još što kažu teoretičari »socijalističkog svjetskog tržišta« i »socijalističkog sistema svjetske privrede.«

Sušтина teorije o »socijalističkom svjetskom tržištu« i »socijalističkom sistemu svjetske privrede« svede se na to da danas uporedo postoje dva ekonomska sistema; socijalistički i kapitalistički. Socijalistički sistem je onaj koji se razvija, koji nadire, koji teritorijalno jača, a kapitalistički sistem je onaj, koji gubi; koji se teritorijalno povlači napuštajući staru liniju fronta i povlačeći se na novu. Da bi se socijalizam još brže mogao razvijati potrebno je da on ekonomski ojača. To je utakmica između socijalizma i kapitalizma. Ekonomska utakmica koju socijalizam mora dobiti i on je već dobiva stalnim povećanjem proizvodnje, većom stopom rasta od kapitalističke. Danas više od jedne trećine stanovništva svijeta živi u socijalističkom svjetskom sistemu privrede, što je dokaz da je socijalizam postao značajan faktor u međunarodnim ekonomskim odnosima s kojim se mora računati. Zbog toga sadržaj savremenih međunarodnih odnosa sačinjavaju tri tipa odnosa:²²⁾

1. Odnosi između kapitalističkih zemalja, 2. odnosi između socijalističkih zemalja i 3. odnosi između kapitalističkih i socijalističkih zemalja. Kako je socijalistički sistem privrede još relativno mali, to su socijalističke zemlje prisiljene da trajuju s kapitalističkim zemljama i to po cijenama koje vrijede na »svjetskom tržištu«. Tu socijalističke zemlje moraju da se pokoravaju modifikiranom djelovanju zakona vrijednosti. »S obzirom na to objektivno je nužno pri fermiranju cijena na socijalističkom svjetskom tržištu da vodimo računa o cijenama kapitalističkog svjetskog tržišta.«²³⁾ S obzirom da je ovako »vriješio« problem Vladimir Kaigl, glavni referent na spomenutom savjetovanju u Pragu, ipak nije odgovorio kakav karakter bi trebale imati to »voštenje« računa o cijenama na kapitalističkom svjetskom tržištu. U cilju ekonomske utakmice s kapitalizmom neophodno je da se socijalističke zemlje integriraju u jedinstveno ekonomsko područje, u kojem će se — po mogućnosti — nacionalni interesi u što je više mogućoj mjeri potčiniti zajedničkim. Osnovni princip²⁴⁾ socijalističke integracije moraju biti socijalistička međunarodna podjela rada, međunarodno planiranje, tj. koordiniranje planova a po nekim i stvaranje nadnacionalnih planskih organa,²⁵⁾ izravnavanje stupnja ekonomskog razvoja socijalističkih zemalja, ekonomska efektivnost međunarodne podjele rada i investicija, međunarodna specijalizacija i kooperacija, kao uslov na kompleksni razvoj narodne privrede čitavog socijalističkog svjetskog sistema

21) Hruščov, Pravda, od 4. IV 1964.

22) Vladimir Kaigl, SPODO br. 7/59; profesor Ljubimov, Savremnje međunarodne ekonomske odnose.

23) Kaigl, SPODO, 7/1959, str. 5.

24) Vidi diskusiju koja je vođena u Pragu 1963. u organizaciji časopisa »Problemi mira i socijalizma«. Na ovom savjetovanju došlo je određene evolucije u shvaćanjima pojedinih referata. Tako npr. Rumjancev, glavni referent, kaže, da u savremenom svijetu »postoje odnosi među zemljama«. Više se ne diferenciraju zemlje. Vidjeti diskusiju koja je objavljena u časopisu »Problemi mira i socijalizma«, broj 4. i 6/1964.

25) Vidjeti časopis Problemi mira i socijalizma, No 4. i 6/1964. U Deklaraciji rumunjske partije iz 1964. o tome problemu kaže se sljedeće: »Ideja o jedinstvenom organu planiranja koji bi bio zajednički svim zemljama SEV-a, nosi sobom ekonomske i političke implikacije najozbiljnije prirode. Plansko upravljanje nacionalnom privredom jedno je od najosnovnijih suštinskih i neotuđivih svojstava suvereniteta socijalističke države, jer je državni plan glavni instrument kojim država ostvaruje svoje društvene, političke i ekonomske ciljeve, kojim određuje pravce i tempo razvoja nacionalne privrede, njene osnovne proporcije, akumulaciju, mjere za podizanje životnog standarda i kulturnog nivoa naroda. Suverenitet socijalističke države podrazumijeva da ona stvarno i integralno raspolaže sredstvima kojima će ostvarivati svojstva suvereniteta, držeći u svojim rukama sve komandne poluge ekonomskog i društvenog života. Prelazak određenih sredstava u kompetenciju nekih nedržavnih ili vandržavnih organa pretvorio bi suverenitet u besadržajan pojam.« (Borba od 4. maja 1964. god.)

privrede. Kako se vidi program je veoma značajan po svom obimu. Međutim, već u teoretskim raspravama o njemu došlo je do značajnih neslaganja među pojedinim zemljama.²⁶⁾ Uglavnom, došlo je ustvari do izražaja činjenica da postoje velike razlike između pojedinih socijalističkih zemalja u nivou ekonomske razvijenosti, što se ispostavilo kao suprotnost između razvijenih i nerazvijenih u SEV-u.²⁷⁾

Ne možemo se oteti utisku da svi stavovi koji su već bili dobili pravo građanstva u ekonomskoj teoriji socijalističkih zemalja o lageru kao socijalističkom Piemantu, još nisu prevaziđeni. To nam potvrđuje pisanje nekih sovjetskih ekonomista u novije vrijeme. »Socijalistički svjetski sistem je sasna nova kategorija ekonomskog razvoja društva. Kao što su u SSSR-u i kao što se u onim zemljama narodne demokracije koje imaju više nacija stvaraju novi socijalistički proizvodni odnosi između naroda, tako je taj proces zahvatio i proizvodne odnose među narodima koji imaju svoje vlastite suverene države. Suština socijalističkog svjetskog sistema sastoji se, dakle, u tome što ekonomski odnosi koji se stvaraju između Sovjetskog Saveza i zemalja narodne demokracije, predstavljaju socijalističke proizvodne odnose drugarske saradnje i uzajamne pomoći čitavih naroda oslobođenih eksploatacije.

Socijalistički svjetski sistem je zato sistem proizvodnih odnosa koji obuhvaćaju i uzajamno povezuju nacionalne privrede niza zemalja. Svaka socijalistička zemlja ima vlastitu ekonomsku bazu. Socijalistički svjetski sistem predstavlja sistem zbira ekonomskih baza pojedinih socijalističkih zemalja. Ali nije samo zbir tih zemalja. To je nova zajednička ekonomska baza čitavog socijalističkog lagera.«²⁸⁾ Isti autor je u svom referatu »Međunarodna socijalistička podjela rada« dao slijedeću definiciju međunarodne socijalističke podjele rada: »Socijalistička međunarodna podjela rada je, dakle, zakoniti objektivni proces koji izrasta iz same suštine socijalističkog svjetskog sistema. Možemo je definirati otprilike ovako: Socijalistička međunarodna podjela rada predstavlja plansko stvaranje optimalno datih planskih proporcija proširene reprodukcije u čitavom socijalističkom svjetskom sistemu i u njegovoj jedinstvenoj materijalno-proizvodnoj osnovi uz pomoć korišćenja zakona vrijednosti i vrijednosnih kategorija na bazi najefektivnijeg korišćenja svih prirodnih i ekonomskih uslova pojedinih socijalističkih zemalja.«²⁹⁾ Čini nam se da ovakve formulacije »socijalističkog svjetskog sistema« i »socijalističke međunarodne podjele rada« predstavljaju ustvari dalju razradu Staljinove postavke. Vladimir Kaigl je, nadalje, konstatirao da »jedan od izraza nastajanja i razvoja socijalističkog svjetskog sistema jeste socijalističko svjetsko tržište« (str. 2). On smatra, da proizvodni odnosi koji nastaju u sferi proizvodnje vrijede i u sferi cirkulacije roba. Smatra da je socijalističko svjetsko tržište izraz međunarodne socijalističke podjele rada »koje predstavlja najvišu postignulu etapu čitavog dosadašnjeg historijskog razvoja društvene podjele rada«. Međutim, isti taj autor, kada se radi o formiranju cijena na socijalističkom svjetskom tržištu ne preza a da ne kaže da se cijene lako moraju formirati na bazi »svjetskih cijena«. On to još jednom izražava na ovaj način: »Cijene na socijalističkom svjetskom tržištu moraju u skladu sa zakonom vrijednosti podsticati porast produktivnosti rada i samo takvu rentabilnost koja prolazi iz visoke produktivnosti rada, a nikako lažnu produktivnost koja proizlazi iz stagnacije. Cijene znači moraju postati značajna poľuga koja bi podsticala tehničke napretke i ekonomski razvoj.«³⁰⁾ Nije teško primijetiti da je autor ovdje izrazio stav razvijenih u »socijalističkom svjetskom sistemu privrede«. Da je to tako svjedoči i istupanje nekih drugih autora, u prvom redu Rumunija, koji su iznijeli sasna drugi stav što se tiče formiranja cijena i cijene rentabilnosti pojedinih investicija.³¹⁾ Tako rumunj-

26) Vidjeti časopis »Problemi mira i socijalizma«, br. 4. i 6/1964.

27) To je već vrlo dobro kod nas uočila i dokumentirala D. Arsić: Tendencije u spoljnoekonomskim odnosima zemalja SEV-a, Beograd, 1964. (Zbornik Instituta za međunarodnu politiku i privredu, »Problemi međunarodnih ekonomskih odnosa i privrednog razvoja.«)

28) Vladimir Kaigl, Spoljnopolitička dokumentacija, br. 7/59, str. 2.

29) Vladimir Kaigl, op. cit., str. 5.

30) Kaigl, op. cit., str. 14.

31) Vidjeti o tome diskusiju objavljenu u časopisu »Problemi mira i socijalizma«, broj 4. i 6. iz 1964. god.

ski ekonomista Zaharesku kaže: »Princip efektivnosti proizvodnje potčinjen je ekonomskom zakonu socijalizma — maksimalnom udovoljavanju objektivnih potreba društva. To znači da će se princip maksimalnog ekonomskog efekta uz minimalne troškove primjenjivati ne izolirano od objektivnih ekonomskih uslova socijalističkog uređenja ove ili one zemlje, od maksimalnog zadovoljavanja objektivnih potreba društva u svakom pojedinom momentu, a u tjesnoj vezi s tim uslovima i tim potrebama.«³²⁾ Slično stajalište su izrazili i drugi rumunjski autori. Jedan od njih K. Junesku, kaže da bi bila »utepija nastojati izgraditi u svim socijalističkim zemljama jednaku strukturu narodne privrede u cjelini ili među pojedinim granama privrede. Ali to ne smijemo shvatiti na taj način da će u jednim zemljama prevladati ekstraktivna, u drugim preradivačka industrija, a u trećim poljoprivredna proizvodnja. Takav položaj, kako nam se čini, bio bi povrat na staro... Narodno-privredni kompleks u svakoj zemlji (podvukao B. Č.) nužno je razvijati na takav način da bi se njezin ekonomski nivo neizostavno povećao. To prije svega zahtijeva da se u svakoj zemlji razvija svukupna industrija kao vodeća grana socijalističke privrede, da se osigura pretežni porast proizvodnje sredstava za proizvodnju.«³³⁾ Nastavljajući ovu misao, pomenuti Zaharski je još jednom podvukao neophodnost industrijalizacije svake pojedine socijalističke zemlje. »Kao što smo naučili od marksizma-lenjinizma, socijalistička industrijalizacija označava ne svaki oblik industrijalizacije, već pretežno porast proizvodnje sredstava za proizvodnju. I to je karakteristično za svaku pojedinu socijalističku zemlju, a ne samo za socijalistički lager u cjelini.«³⁴⁾

I tako, sve se više čuju mišljenja da »socijalističko svjetsko tržište« ne smije predređiti interes pojedinih zemalja, što također izražava i poljski ekonomista Kuzinski, kada kaže da se »... mora potpuno otvoreno reći da stvarno postaje životno važan problem uskladjivanja interesa pojedinih zemalja sa interesima cijele zajednice i da taj problem ne može biti riješen jednostavno po principu apsolutnog pricrpljenja interesa zajednice na štetu (pa makar ta šteta bila relativna i kratkotrajna) interesa pojedinih zemalja... Problem postoji i tjesno je povezan s drugim važnim problemima međunarodne socijalističke podjele rada s problemom postepenog izravnavanja ekonomskih razlika osiguravanjem viših, a ne prosječnih stopa razvoja manje razvijenih zemalja.«³⁵⁾ Međutim to ne smeta nekim autorima da i dalje tvrde da je »socijalističko svjetsko tržište« i »socijalistički svjetski sistem« privrede »osnovni« put po kojem se kreće suvremeni socijalizam,³⁶⁾ i osnovni oblik razvoja socijalističkih zemalja. Jedan sovjetski autor ne tako davno je pisao: »Sastavni dio svjetskog socijalističkog sistema jeste socijalistička međunarodna podjela rada i svjetsko socijalističko tržište. Svjetski socijalistički sistem uključuje u sebe zemlje s različitim stepenom ekonomskog razvoja koje se nalaze na raznim stupnjevima socijalističkog preobražaja.«³⁷⁾ Isto tako drugi sovjetski autor čak i pobliže označuje »socijalističko svjetsko tržište« i piše: »Najvažnije odlike socijalističkog svjetskog tržišta su: neprekidni porast robne razmjene koja ne poznaje probleme realizacije i kriza; planski karakter vanjske trgovine socijalističkih zemalja, socijalistička međunarodna podjela rada, na osnovu koje svaka zemlja brzo razvija svoje proizvodne snage ne oslanjajući se samo na svoje izvore već i na izvore svih ostalih socijalističkih zemalja.«³⁸⁾

Mogli bismo navesti još neizmjereno mnogo ovakvih stavova i konstatacija, prvenstveno iz sovjetske literature.³⁹⁾ Odustajemo od toga jer smatramo

32) »Problemi mira i socijalizma«, broj 6. iz 1964. god., str. 75.

33) »Problemi mira i socijalizma«, br. 6 iz 1964. god., str. 81.

34) »Problemi mira i socijalizma«, br. 6 iz 1964. god., str. 81.

35) Kuzinski, članak u časopisu »Problemi mira i socijalizma«, No 6/1964.

36) Aleksejev—Ivanova, Sovremenij etap ekonomičeskogo sorovnovanija dvul sistem, Moskva, 1964, str. 11.

37) Kozik, Osnovnije čerti mirovoj socijalističkoj sistem, u zborniku Mirovaja socijalističkoj sistema hozjajstva, Moskva, 1958. g., str. 91.

38) Loščakov, Ekonomičeskoje sotrudničestvo socijalističkih stran, u spomenutom zborniku, str. 555.

39) Vidj. Ohejnik, Edinstvo i spločennost socijalističkih stran, Voprosi filozofii, No 90, 60, Moskva.

da je citirana literatura i citati koje smo dosada naveli dovoljna za ilustraciju stavova koji proizlaze iz teorije o »socijalističkom svjetskom tržištu« i »socijalističkom svjetskom sistemu privrede«. No, iz svega što smo iznijeli proizlazi zaključak da unutar »socijalističkog svjetskog sistema privrede« ima još mnogo neriješenih problema. Oni se odnose u prvom redu na problematiku formiranja cijena i djelovanja zakona vrijednosti na »socijalističkom svjetskom tržištu«, a u vezi s time i na ostale probleme koje bi trebalo riješiti kao osnovne principe na kojima se izgrađuje integracija socijalističkih zemalja. Mogli bismo, međutim, konstatirati da se baš ovom pitanju nije poklanjala dovoljna pažnja. I dok se o svim ostalim pitanjima mnogo pisalo i piše (na pr. o planiranju i koordiniranju, o međunarodnoj socijalističkoj podjeli rada, o specijalizaciji i kooperaciji itd.) dotle se o pitanju djelovanja zakona vrijednosti, načinu formiranja cijena nije puno pisalo. Rijetki su oni autori koji su pokretali ovo veoma značajno pitanje. To nas upućuje na zaključak da je još uvijek u ekonomskim odnosima među socijalističkim zemljama prisutan i često puta presudan politički momenat. To je na neki način izrazio mađarski ekonomista B. Nad ovim riječima: »Kupac je imao interesa da kupuje na socijalističkom svjetskom tržištu upravo u trenutku kad je prodavaocu izgledalo da prodaja na kapitalističkom svjetskom tržištu osigurava veću korist. Pojedinoj socijalističkoj zemlji bila je unosnija prodaja na socijalističkom svjetskom tržištu onda kada su ostale socijalističke zemlje bile zainteresirane da kupuju na kapitalističkom svjetskom tržištu.«⁴⁰) To nam pokazuje da se ovi i slični problemi ne mogu rješavati time da se ovo tržište označi kao »svjetsko« i »socijalističko«, jer te riječi ne mogu imati u ovoj oblasti nikakvu snagu za automatsko otklanjanje i rješavanje postojećih problema. Time više što ima vrlo karakterističnih mišljenja koja dovode u sumnju ispravnost teorije o »socijalističkom svjetskom tržištu« i kod njezinih autora. Tako spomenuti V. Kaigl u svom referatu na savjetovanju u Pragu piše: »... Ne može se ni jedna zemlja primorati da kupuje skupo ono što se u drugoj zemlji, u većini slučajeva kapitalističkoj, može kupiti jeftinije, ili što može u vlastitoj zemlji proizvesti s istim troškovima proizvoda. A kada bi jedna socijalistička zemlja ipak htjela da natjera drugu socijalističku zemlju na to, onda bi time bio narušen osnovni princip uzajamne koristi i poštovanja suvereniteta svake zemlje, koji predstavlja izraz socijalističkih proizvodnih odnosa.«⁴¹)

Koliko odnosi u SEV-u još nisu nimalo raščišćeni svjedoči i ova misao rumunjskog profesora Anghela, koji je na spomenutom savjetovanju izjavio slijedeće, povodom ove teze Kaigla: »Ukoliko dobro razumijem ovu misao, kupovine socijalističkih zemalja trebalo bi da se vrše samo na trgovačkoj osnovi. To je naravno kriterijum povoljnosti cijena (sjetimo se Engelseva stava, op. B. C.), bez obzira na to da li ova povoljnost proizlazi iz cijene stvorene u socijalističkom ili kapitalističkom uslovu. Smatram za svoju dužnost da u ovom pravcu postavim bar jedno pitanje — koliko je ova teza u skladu s neophodnošću čvrstih i trajnih odnosa socijalističkih zemalja, s neophodnošću koja postaje utoliko jača što će socijalističke zemlje među sobom stvoriti dublju podjelu rada, koja će ih još više povezati i učiniti uzajamno zavisnim.

Po mome mišljenju, u ovom pravcu se pojavljuje izvjesna proturječnost. Na jednoj strani to je proturječnost između zamišljene povoljnosti koja proizlazi iz kupovine uz najniže cijene, znači sa gledišta djelovanja zakona vrijednosti, a na drugoj strani između centralne i glavne misli o međunarodnoj podjeli rada isključive socijalističkog tipa. (podv. B. Č.⁴²) Cijene se u SEV još uvijek dogovaraju na bazi bilateralnih ugovora i to naravno onako kako to odgovara najjačim partnerima.⁴³) No, ima i u socijalističkim zem-

40) Cikoš Nadj Bela, Problem formiranja cijena na socijalističkom svjetskom tržištu, Kezga-zašugi zemlje, br. 12, 1959. (prilog na francuskom).

41) Kaigl, SPODO, br. 7 iz 1959. god., str. 13.

42) Anghel, SPODO, br. 7/1959., str. 22—23.

43) Ovo ne znači da je tako u svakom slučaju. Primjer je SSSR, koji je dao veoma značajne kredite pojedinim socijalističkim zemljama (npr. Bugarskoj, Mađarskoj, Mongoliji, prije Kiri, i to pod povoljnim uvjetima tako da je SSSR često puta davao kredite i onda kada je i sam bio u teškoj ekonomskoj situaciji. Prema navodima časopisa »Vnešnjaia trgovlja«

ljama pojedinih autora koji direktno poriču teoriju o postojanju dva svjetska tržišta. To se u prvom redu odnosi na istočno-njemačkog ekonomistu Kohle-meya, koji je izjavio sljedeće: »Pravilno je, međutim, — a upravo sam tako i pisao u svom radu 'Problemi razvoja socijalističkog svjetskog privrednog sistema' — prema spoljašnjem obliku govoriti o samo jednoj svjetskoj privredi i o jednom svjetskom tržištu. Međunarodna podjela rada i međunarodni tržišni odnosi važni su elementi svjetske privrede. Svjetska privreda i svjetsko tržište, rečeno expressis verbis, sveobuhvatni su.«⁴⁴) U diskusiji o formiranju cijena još uvijek prevladavaju dva mišljenja. Jedno je ono koje zastupaju u prvom redu sovjetski ekonomisti i neki iz nerazvijenih zemalja SEV-a (na pr. Bugari i, donekle, Mađari), koje teži da se cijene formiraju na »vlastitoj bazi« unutar svake socijalističke zemlje. Osnovica ove teorije jeste u tome da se cijene imaju formirati na osnovu stvarnih troškova proizvodnje zemlje isporučioaca, što znači da bi cijene trebale izražavati nacionalnu vrijednost robe. Drugo je mišljenje koje je već djelimično izraženo u citatima koje smo naveli iz radova Kaigita, da se cijene imaju formirati na bazi »svjetske vrijednosti«. O tome se danas još vode diskusije. Međutim, mišljenja smo da još uvijek neće biti moguće pristupiti formiranju cijena na bazi unutrašnjih cijena SEV-a, ili pojedinih zemalja unutar SEV-a, dok se ne riješe neka načelna, prethodna pitanja. Naime, proizvođači bi morali naći vlastiti interes u takvom načinu formiranja cijena. Osim toga, socijalistički sektor privrede u svjetskoj trgovini još uvijek čini manji dio, pa formiranje cijena na svjetskom tržištu zavisi u velikoj mjeri od kapitalističke privrede. Na taj način kapitalistički sektor nijeće na formiranje svjetskih cijena, pa timo i na cijene u socijalističkim zemljama. To su na izvjestan način izrazili i pojedini ekonomisti socijalističkih zemalja na savjetovanju koje je održano u Pragu 1958. god. Materijali s tega savjetovanja objavljeni su kod nas u »Spoljnopolitičkoj dokumentaciji« br. 7. iz 1958. godine. Poljski ekonomista profesor Z. Wiro-zehski je mišljenja da formiranja o »vlastitoj cijeni« unutar SEV-a, mora preživjeti određenu modifikaciju. »Po mom mišljenju u budućnosti cijene robnoj razmjeni među našim zemljama moraju biti zasnovane na prosječnim troškovima proizvođača svih naših zemalja plus određeni procenat akumulacije.«⁴⁵) Poljski autori napoje, kako nam se čini, u ovoj diskusiji zauzimaju srednju ali reabnu liniju. To se vidi i po ovom stavu: »Jasno mi je da je to veoma važna i složena pitanje (misli se na formiranje »vlastitih cijena« unutar SEV) i da bi prihvaćanje takvog principa za neke zemlje moglo biti privremeno nepovoljno. Ali je mislim da bi bile moguće osnovati neki fond iz koga bi se mogli pokrivati gubici tih zemalja.«⁴⁶) Isto tako ima i sovjetskih autora koji danas realnije postavljaju stvari i navode da »u sadašnje vrijeme ne postoji drugo mogućnost nego da se pri određivanju konkretnih cijena i na svjetskom socijalističkom tržištu polazi od sadašnjih svjetskih cijena.«⁴⁷)

Karakteristično je mišljenje i jednog i drugog poljskog autora. »U kompetenciji je SEV-a stvaranje načela robne razmjene preko sistema cijena, koji treba da vodi računa o naključnim ekvivalentne razmjene u skladu s djelovanjem zakona vrijednosti na tržištu socijalističkih zemalja. Tu se javlja problem, da li postoji mogućnost koja zastupaju sovjetski ekonomisti: odvajanje formiranja cijena od cijena svjetskog tržišta kapitalističkih zemalja (prosječnih cijena za 1957—1961) i izrade vlastite osnove za cijene tržišta soci-

Na li od 1962. god. SSSR je dao kredita socijalističkim zemljama u vrijednosti od 8 milijuna novih deviznih rubalja u vremenu od završetka rata. Samo Poljskoj SSSR je dao oko milijardu rubalja kredita. Mnugobrojni objekti se grade uz pomoć SSSR, prema navodima »Voprosi ekonomike« No 3 iz 1964.; čak je zaključeno, do kraja 1962., 1.200 objekata koje gradi SSSR. SSSR je davao i određene beneficije u cijenama tih SSSR također snabdijeva zemlje SEV sirovinama, čak do 80% njihovih potreba u raznim vrstama sirovina. Ali, razumije se, da je i SSSR imao velike koristi od saradnje u SEV. To se u prvom redu odnosi na povoljne nabavke industrijske opreme u nekim zemljama SEV. Sovjetski Savez u posljednje vrijeme nastoji da stabilizira odnose u SEV-u kako bi imao slobodnije ruke za svoje intervencije na svjetskom tržištu.

44) Vidjeti, Spoljnopolitička dokumentacija, broj 7/1960., str. 42.

45) Vidjeti, Spoljnogovnačka dokumentacija, broj 7/1960., str.

45) (Vidi str. 17.)

46) Vidjeti, Spoljnopolitička dokumentacija br. 7/1960. god.

47) Vidjeti D. Arsić, Problemi ekonomske saradnje u okviru SEV, op. cit.

jalističkih zemalja. Sistem cijena u vanjskoj trgovini igra bitnu ulogu u orijentaciji međunarodne podjele rada, procjeni potreba tržišta za datu robu u rentabilnosti i efikasnosti vanjske trgovine. Ipak nije moguće stvoriti vlastiti sistem cijena za socijalističke zemlje, dok ne bude normiran sistem unutrašnjih cijena u pojedinaim zemljama. Usavršavanje strukture unutrašnjih cijena i njihovo usklađivanje sa zahtjevima zakona vrijednosti može tako postepeno dovesti do pravilnog nivoa cijena na tržištu socijalističkih zemalja.⁴⁸⁾ Na kraju, željeli bismo pokušati dati (jedan) ocjenu teorije o »socijalističkom svjetskom tržištu« i »socijalističkom sistemu svjetske privrede« onako kako je mi ovoga časa možemo sagledati. Treba napomenuti da se stavovi ove teorije stalno mijenjaju i razvijaju pod utjecajem naučnih istraživanja, koja se u socijalističkim zemljama sistematski vrše. Isto tako, želimo istaći veoma pozitivnu tendenciju da se na ovu temu u gotovo svim zemljama svakodnevno mnogo objavljuje i piše. Također moramo istaći činjenicu da je ova teorija nikla na objektivnim prilikama u kojima se kreće izgradnja socijalizma u ovim zemljama. Ono što je danas pozitivno i veoma ohrabrujuće u ovoj teoriji jeste potpuna pobjeda principa ksegzistencije, prvenstveno kroz stalno naglašavanje potrebe ekonomskih i drugih odnosa s kapitalističkim zemljama. U tome je i svojevrsna proturječnost ove teorije. S jedne strane ona se zalaže za takmičenje dva sistema društvene proizvodnje, pri čemu se ističe da je to osnovni oblik borbe protiv kapitalizma. S druge strane, zalažući se za razvijanje ekonomskih odnosa s kapitalističkim zemljama, ova teorija ustvari pomaže ekonomski razvitak kapitalističkih zemalja, jer je jasno da ova saradnja pogoduje njihovom ekonomskom razvoju. No to je »proturječnost stvarnog života«, kako bi rekao Lenjin.

Proces unutrašnjeg raspadanja kapitalizma doveo je u svjetskim razmjerima do razaranja kapitalizma kao svjetskog ekonomskog sistema i do njegove opće krize. Elementi njegove krize su poznati. Ali svjetski kapitalistički sistem nikada nije bio geografski pojam. Kapitalizam nikada nije bio prodro u svu dubinu kolonijalne ekonomije. On se zadržao na obalama razvijajući, kako to neki autori navode »eksportnu ekonomiju«. Zbog toga raspadanje svjetskog ekonomskog sistema kapitalizma ne treba shvatiti kao geografsko i prostorno sužavanje kapitalizma, nego kao raspadanje kapitalističkih proizvodnih odnosa, onoga što je bilo suština svjetske ekonomske eksploatacije. Suština kapitalističke eksploatacije sastojala se, kako smo vidjeli u tome što su industrijski razvijene zemlje bile u mogućnosti da na osnovu svoje ekonomske supremacije i na osnovu zakona vrijednosti na svjetskom tržištu eksploatiraju ostale dijelove svijeta. Ali već sam razvoj kapitalizma kroz njegove proturječnosti, stvorio je uslove za raspadanje takvih odnosa. On je u zaostalim ekonomijama gradio moderna poduzeća, na taj način podizao opći ekonomski nivo nerazvijenih zemalja i time položio temelje za njihovo ekonomsko oslobađanje. To je zakoniti proces; on nije nastao zbog toga što su tako kapitalisti željeli. Raspadanje kapitalizma kao svjetskog sistema išlo je veoma brzo poslije II svjetskog rata, a taj proces je započeo već s prvim svjetskim ratom. Raspadanje kapitalizma kao svjetskog ekonomskog sistema ostavio je u naslijeđe mnogo problema koje je kapitalistički razvitak stvorio. To se u prvom redu odnosi na ogromne razlike u razvijenosti pojedinih dijelova svijeta. Zemlje koje su se oslobodile kolonijalnog ropstva nemaju više povjerenja u kapitalizam, koji se svojom kolonijalnom i eksploatarškom političkom kompromitirao u potpunosti. Ono su zbog toga spremne na ogromne napore za ubrzanje svoga ekonomskog razvoja, služe se planskim metodama u reguliranju svoje privrede. Na taj način mnoge od njih teže izgradnji socijalističkog društva, želeći pri tome da objektivno preokreću kapitalističku fazu razvoja. Ali taj proces je veoma težak i naporan. »Ključna je bilo lakše početi veliku proletersku revoluciju ali će im biti teže nastaviti je (podvukao Lenjin) i dovesti do definitivne pobjede u smislu potpune organizacije socijalističkog društva.«⁴⁹⁾ Nerazvijene zemlje su proizvod i proturječnost dosadašnjeg razvoja kapitalizma.

48) J. Rutkowski, Razvoj finansijske saradnje među socijalističkim zemljama, Ekonomski pregled, Zagreb, broj 5/1965., str. 321—322.

49) Lenjin, iz djela Kulture, Beograd, 1961. tom XVIII, str. 137.

Neravnomjerni razvoj svjetske privrede pod kapitalizmom doveo je do toga da danas dvije svjetske ekonomske volesile stoje jedna nasuprot drugoj, okupljajući oko sebe blok kapitalističkih, odnosno socijalističkih zemalja. Svaki od njih nastoji dokazati da je sposobniji za razvoj društvene proširene reprodukcije, a pri tome se u toj borbi i jedna i druga strana služe ideološkim momentima. Suština pitanja kao da ne proizlazi iz razvoja socijalističkih proizvodnih odnosa već iz praktičnih pitanja svjetske ekonomske politike jednog ili drugog bloka.

Ali front socijalizma je uvijek bio širi nego što se to činilo pojedinim teoretičarima »socijalističkog svjetskog tržišta« i »socijalističkog sistema svjetske privrede«. Front socijalizma je neizmerno širi nego što je podjela zemalja na »kapitalistički blok« i »socijalistički lager«. Socijalizam predstavlja opći svjetski proces koji se pojavljuje u pojedinim djelovima svijeta razvijajući se u raznim veoma specifičnim oblicima i formama razvoja. On direktno niče na ruševinama kapitalizma, na njegovom raspadanju, ne samo tamo gdje je radnička klasa preuzela (oficijelno) vlast. Socijalizam postaje stvar najširih masa stanovništva u svim djelovima svijeta, borba za socijalizam je borba za svaku demokratsku promjenu unutar kapitalizma, za demokratizaciju društva u kapitalizmu, za veća prava radnika. (Togliatti). »Stvar je buržoazije da razvija trustove; da žene i djecu tjera u tvornice te da ih tamo upropaštava, guši i osuđuje na najveću bijedu. Mi ne »težimo« takvom razvoju, mi ga ne »potpomažemo«, nego se borimo protiv njega. Ali kako se borimo? Mi znamo da su trustovi i tvornički rad žena napredak. Mi se ne želimo vratiti zanatima, kapitalizmu bez monopola i radu žena u kućanstvu. Naprijed kroz trustove i sve ostalo i preko njih u socijalizam.«⁵⁰) Proces kapitalizma doveo je do raspadanja kapitalističkog svjetskog tržišta, ali ne i do raspadanja jedinstva svjetske ekonomije. Naprotiv, jedinstvo svjetske privrede danas je očiglednije nego ikada ranije. To ukazuju i pojedini teoretičari socijalističkih zemalja kada se zalažu za što jače ekonomske odnose s kapitalističkim zemljama. U tome sklopu opća zadaća svih razvijenih zemalja, bile one socijalističke ili kapitalističke, jeste široka akcija za međunarodnu ekonomsku pomoć nerazvijenim zemljama, jer to je i u interesu njih samih. Razvoj nerazvijenih zemalja može na izvjestan način direktno sprječiti truljenje i stagnaciju u razvijenim zemljama. Za takve odnose se na pr. zalaže i američki profesor A. Hansen.⁵¹) Teorija podijeljenosti svijeta na dva svjetska tržišta u takvim uslovima je apsurdna. Ona je ujedno i neistinita jer i sami njeni tvoreci priznaju da je neophodno razvijati trgovinu između ova dva »tržišta«, a ona se u praksi sve više razvija.⁵²) Svjetsko tržište nije geografski pojam već određeni odnos. Taj odnos nijeće ne samo na kapitalističke zemlje već i na socijalističke. Zbog toga se problem ne postavlja u vezi s odnosima između lagersa, blokova, već u vezi s odnosima među zemljama. Sazrijevanje novih odnosa na svjetskom tržištu pomaže razvijanje socijalističke revolucije, koja u krajnjoj liniji znači ne samo preuzimanje političke vlasti, već promjenu društvenih proizvodnih odnosa. »Ekonomska osnova toga revolucionarnog nacijsa (tj. diktature proletarijata) zalag njegove vitalnosti i uspjeha jeste to, što proletarijat predstavlja i osvrtauje više šip društvene organizacije rada u poređenju s kapitalizmom.«⁵³) Ima, međutim, i takvih mišljenja teoretičara o »socijalističkom svjetskom tržištu« i »socijalističkom svjetskom sistemu privrede« da socijalistički lager predstavlja oblik klasne borbe. »Socijalistički svjetski sistem i ekonomsko takmičenje socijalizma i kapitalizma predstavlja specifičnu formu klasne borbe na svjetskoj areni. Istovremeno s razvojem mirnog takmičenja sve je više učijiva prevaga snage svjetskog socijalizma nad silama imperijalizma. Borba protiv imperijalizma pretpostavlja svesrani razvoj ekonomskog potencijala socijalističkih zemalja, neprekidni porast njihove ekonomske moći i na toj osnovi porast blagostanja naroda.«⁵⁴) Socija-

50) Studija o Lenjinu, Politička misao, Zagreb, broj 2/1965., str. 134.

51) Vidjeti, Hansen, »Ekonomski problemi 60-ih godina«, op. cit.

52) Vidjeti o tome u studiji dr S. Barač, Trgovina Istok—Zapad, objavljeno u knjizi »Problemi međunarodnih ekonomskih odnosa i privrednog razvoja«, Beograd, 1964.

53) Lenjin, Velika inicijativa, izd. Kultura, Beograd, 1961. tom XIII, str. 195.

54) Arzumanijan i dr. Meždunarodnij ežegodnjik, politika i ekonomika, Moskva, 1964., str. 39.

lizam ne može biti izražen u društveno-pravnoj, nadnacionalnoj tvorevini, kao što je to ma kakav god vid socijalističkog lagera. Socijalizam prije svega predstavlja nove socijalističke proizvodne odnose koji nastaju kao rezultat razvoja svakog društva, svake pojedine zemlje. Klasna borba na svjetskom planu ne smije se iscrpljivati borbom među lagerima. To je oportunistička politika. Klasna borba je mnogo šira društvena pojava i, kako je Lenjin isticao, odnosi se na široki front bitaka — čitav niz bitaka. U svakoj pojedinoj zemlji klasna borba vodi se kao unutarnji proces. Ona može biti ideološka borba; borba za razvoj demokracije; borba za mir itd. Tu ne može biti trajne koegzistencije među klasama. Ali ako jedna klasa stalno pobjeđuje⁵⁵⁾, što je slučaj sa suvremenom radničkom klasom u kapitalizmu, onda to treba priznati kao socijalističku tekovinu, što uporno poriču mnogi sovjetski autori.⁵⁶⁾ To je dokaz da trajne koegzistencije među klasama nema, jer dogod jedna klasa dobija a druga gubi, koegzistencije među njima ne može biti. To je, čini nam se, najbolje uočio Togliatti.⁵⁷⁾ Ali između država koegzistencija je moguća i potrebna i to upravo u interesu socijalizma. Ali ne koegzistencija koja se razvija na bazi blokovske politike, jer je ona stalni izvor sukoba i opasnosti za izbijanje ratnih požara. Primjera za to ima dovoljno. Sukobi i ratovi su najveći neprijatelji socijalizma i radničke klase. Na tom pitanju cijeli Zapad danas previre pod utjecajem socijalizma. Brzi razvoj socijalističkih zemalja pridonijet će pobjedi socijalizma u svjetskim razmjerima. Socijalizam mora postati privlačan i atraktivan sistem za cijelu svjetsku radničku klasu i uopće za napredne ljude. On će to postići podizanjem produktivnosti rada, koja će likvidirati eksploataciju na svjetskom tržištu i time »izbaciti iz sedla« kapitalizam i njegov mehanizam razvijene na svjetskom tržištu. Ali pretpostavka takvom razvoju jeste potpuno razvijanje unutrašnjih proizvodnih odnosa u socijalizmu. Mi posebno naglašavamo problem razvoja unutrašnjih socijalističkih odnosa u svakoj socijalističkoj zemlji, jer će to biti pretpostavka razvoju socijalističkih odnosa između socijalističkih zemalja. A već je poznato, da radnička klasa pojedinih industrijski razvijenih zemalja nije prezala »da se koristi kolonijalnim monopolom i monopolom na svjetskom tržištu.«⁵⁸⁾ Socijalizam tu treba da stvori nove proizvodne odnose, socijalističke odnose.

55) U citiranoj knjizi, Galbraith se zalaže za poboljšanje položaja za onih 2-3 milijuna američkih radnika (poljoprivrednih, sezonskih kumunalaith) koji još nemaju sva ona prava koja ima industrijski proletarijat, koji je dobro organiziran u moćne radničke sindikate.

56) Arzumanijan, Borba dvuh sistem i mirovoje razvitiye, Moskva, 1964.; prof. Ljubomov, Sovremenije mezdunarodnije ekonomičeskiye otnošenija, Moskva, 1964.

57) Vidjeti, Togliatti, Fragmenti iz djela, »Komuniste«, Beograd, 1965.

58) U pismu Marxu, od 7. oktobra 1858., Engels je pisao: »Engleski proletarijat faktički se sve više buržoazira, tako da će ta najburžoaskija od svih nacija očigledno, na kraju krajeva dovesti stvar dole da ima buržoasku aristokraciju i buržoaski proletarijat pored buržoazije. Razumije se, kod takve nacije koja eksploatira cijeli svijet, to je do izvjestne mjere zakonomito.«